

Temarecension: Populärhistoria och *public history*

Populärhistoriens tjusning och kraft. Peter Englund och Herman Lindqvist i svensk historiekultur 1988–1995

Fredrik Holmqvist

Umeå universitet, 2016, 325 s.

Historia från tidskriftsredaktionen. En komparativ studie av *Populär Historias* och *History Todays* historieskrivning

Marianne Sjöland

Lunds universitet, 2016, 281 s.

Robert Nilsson Mohammadi

Det historiedidaktiska fältet – som undersöker historiens omsättningar i samhället med hjälp av begrepp som historiemedvetande, historiebruk och historiekultur – har varit en viktig inspirationskälla när jag som student, doktorand och forskare har arbetat med frågeställningar om minnen, berättelser och historia. Två aktuella avhandlingar om populärhistoria och historiekulturens förändringar under 1990-talet ger mig anledning att förnya samtalet med den historiedidaktiska forskningen.

Fredrik Holmqvist har med avhandlingen *Populärhistoriens tjusning och kraft* (2016) undersökt Peter Englund och Herman Lindqvist både som populärhistoriska aktörer och som populärhistoriska figurer i 1990-talets historiekulturella landskap samt kontentan av deras respektive historieförmedlingar. Avhandlingen *Historia från tidskriftsredaktionen* (2016) av Marianne Sjöland analyserar fenomenet populärhistoria genom att jämföra det i Sverige publicerade magasinet *Populär Historia* med *History Today* från Storbritannien.

I två omfattande kapitel presenterar, belyser och diskuterar Holmqvist först Englunds och sedan Lindqvists historieskrivning samt de kulturella betydelser som knutits till deras respektive personer och verk. Englunds produktion innehåller bland annat den storsäljande boken *Poltava* (1988), avhandlingen *Det hotade huset* (1989), kulturhistoriska essäsamlingar, reportage, kulturjournalistik, en serie böcker om 1600-talets Sverige samt *Stridens skönhet och sorg* (2008; 2014–2018) om första världskriget. Lindqvists bana

som populärhistoriker började 1989 då han gav ut en bok om franska revolutionen, men de historiska verk han är mest känd för kan vara tv-serierna *Hermans historia* och *Hermans bästa historier* (1991–2002) samt bokserien *Historien om Sverige* som Norstedts gav ut 1992–2006.

Holmqvist menar att Englund och Lindqvist motiverat sina populärhistoriska gärningar på olika vis. Englund vill föra ut kunskaper om historia som har prövats inom ämnet men vill också använda litterär gestaltning för att skapa en narrativ syntes som ger bättre förståelse för samt ny mening åt det förflutna. Detta stämmer överens med synsättet att historia är en argumenterande vetenskap som föreslår hur det förflutna ska tolkas. Lindqvist har däremot påstått att han inte har uppgiften att göra nya tolkningar utan han vill istället förmedla etablerade fakta på ett inlevelsefullt sätt. En skillnad mellan Englund och Lindqvist som Holmqvist betonar är alltså att Englund ser populärhistorien som en utveckling av det som sker inom historieämnet, medan Lindqvist ser ett alternativ till det han uppfattar som historieämnets abstraktioner.

I Englunds och Lindqvists texter spårar Holmqvist olika typer av historiska narrativ. Holmqvist noterar att Englund ofta valt att skriva om krig, om än med en pacifistisk utgångspunkt som vill visa på krigets oöverblickbarhet och meningslöshet. Han menar att Englunds populärhistoria för samman fransk mentalitetshistoria och marxistisk dialektik för att åstadkomma ett alternativ till en inom-akademisk historieskrivning som håller sig på en strukturell nivå utan att synliggöra konkreta människors liv och öden. Holmqvist noterar också en överlappning mellan Englunds populärhistoria och 1990-talets uppgörelser med den svenska framstegshistorien, av bl.a. Yvonne Hirdman, Maciej Zaremba och Maria-Pia Boëthius. En fråga jag ställer mig när jag läser Holmqvists analys är om Englunds val av kriget som motiv inte enbart bör förklaras utifrån hans pacifistiska hållning, utan också kan ses som en metafor för historien i allmänhet – där det som kallas för framsteg också kan ses som en serie mänskliga katastrofer.

Holmqvist skildrar Lindqvists meningsutbyten med historiker från universitetet. Lindqvists populärhistoriska verk har kritiserats för bristande akribi, faktafel och för att följa journalistiska snarare än vetenskapliga principer för urval och framställning. Lindqvist har påpekat att han själv inte kallar sig historiker, utan vill tillgängliggöra och skapa intresse för historia. Vid sidan av detta anspråk observerar Holmqvist att Lindqvist uttalat den mer långtgående ambitionen att vilja ”ge historien tillbaka” till folket, något som hör ihop med en vilja att ”återställa” historien. Holmqvist visar att Lindqvist utför detta genom ett återopande av ett överhistoriskt nationellt ”vi” samt med ett långt draget aktörsperspektiv. I Holmqvists läsning ägnar sig Lindqvist åt ett positivt identitetsskapande projekt som förutom

identifikationen med en nationell historia, i synnerhet med personer inom samhällets överklass, också bygger på skapandet av en samhörighetskänsla med läsarna mot forskare som antas sakna verklighetsanknytning.

Medan Holmqvist använder kontrastering för att skapa kunskap om två unika fall av populärhistoria och om populärhistoria i allmänhet, är det komparationen som är verksam i Sjölands avhandling. Sjölands syfte är att granska hur skribenterna i och redaktörerna för magasinerna *Populär Historia* och *History Today* anpassar samt nyskapar historieskrivning genom innehålls- och formmässiga förändringar. Det är alltså tillvägagångssätten, strategierna och historiebryken som står i centrum för hennes analyser.

Populär Historia gavs först ut 1991 av ägarna till Svenska Historiska Media AB, men ägs sedan 2016 av Bonniers. De tolv nummer som kom ut 2015 nådde 180 000 läsare, varav en knapp majoritet var män. *History Today* har getts ut sedan 1951 då Brendan Bracken som varit informationsminister i den brittiska regeringen under andra världskriget grundade magasinet efter samtal med Winston Churchill. Omkring 20 000 exemplar säljs varje månad, och den typiske läsaren beskrivs som en man med högre lön, utbildning och ålder. En skillnad mellan magasinerna som Sjöland lyfter fram är alltså att *Populär Historia* har en bredare och mer differentierad läsekrets.

Sjöland uppfattar både likheter och olikheter mellan magasinerna. En innehållslig bredd och ett rikt bildmaterial hör till det som de har gemensamt. I redaktionella texter och i intervjuer som Sjöland har gjort med redaktörer framhålls just den grafiska formen som framgångsfaktor för båda magasinerna. Skillnader finns dock mellan hur tidskrifterna motiverar sin historieförmedling, något som hänger samman med vilka instruktioner skribenterna har att förhålla sig till. *History Today* framhåller att historia är ett argumenterande ämne och att historisk kunskap därför är föränderlig. Artiklarna ska bland annat bygga på aktuell forskning och gärna vara genomförda i argumenterande stil. Ambitionen är att utmana läsarnas förståelse av historia. Sjöland gör bedömningen att *Populär Historia* under 1990-talet stod närmare den akademiska historieskrivningen, medan den blev en mer journalistisk produkt under 2000-talet. Artiklarna följer kronologiska strukturer och har genetiska perspektiv. Sjöland beskriver även en anpassning till "allmänna uppfattningar" och undvikandet av politiskt känsliga frågor. Sjöland menar att det är fel att uppfatta populärhistoriska tidskrifter som homogena produkter.

Både Holmqvist och Sjöland motiverar sitt intresse för populärkultur med att det är en form av historia som lockar en stor publik och påverkar hur många tänker om historia, men som historiker vid universiteten har uppmärksammat för lite. En stor behållning av avhandlingarna är också att den populärhistoriska genren blir beskriven, både som abstrakt feno-

men och som konkret utfall under vissa perioder. För att kunna beskriva denna genre har Sjöland vidareutvecklat Klas-Göran Karlssons definition av vetenskapligt historiebruk.

Holmqvist placerar Englund och Lindqvist i en följd av ”populärhistoriker” – Anders Fryxell, Carl Grimberg, Ingvar Andersson, Hans Villius och Olle Häger. Han visar på det sättet att populärhistoria inte är ett nytt fenomen, men också hur typ av medium (text, radio, tv) påverkat innehåll och form. 1990-talets populärhistoria formades av tendenser såsom kommersialisering, skapandet av författaren som kändis, individualisering samt att underhållning och upplevelse blev viktigare än bildning och eftertanke.

Något som skulle kunna ha diskuterats mer av Holmqvist och Sjöland är konstruktionen av ”folkligt” och ”folket”. Sjöland diskuterar explicit innebörden av begreppen i sin diskussion av ordet ”populär”. Däremot reflekterar varken hon eller Holmqvist över det anspråksfulla och föreskrivande i att skriva folkligt eller för folket – den som inte gillar det som skrivs kan tvingas ifrågasätta sin ”folklighet”. Framför allt är det alltså de empiriskt observerbara konflikterna kring innebörden av dessa begrepp som analyseras för lite.

Ett samhörigt problemområde är att avhandlingarna ger en vag bild av de transnationella förutsättningarna för historiekulturella förändringar i Sverige. Både Holmqvist och Sjöland förklarar 1990-talets återfunna intresse för historia mot bakgrund av händelser i Europa och världen – däribland Berlinmurens och östblockets fall samt krigen på Balkan och i Kuwait samt de flyktingströmmar som dessa krig orsakade. Av deras avhandlingar framgår det också att 1990-talet innehöll en *history boom*, en historieexplosion, som innebär att det inte bara var i Sverige som intresset för historia växte utan i hela Europa och i USA. Avhandlingarna ger ändå bilden av en historiekultur som snyggt följer landets gränser och som bäst gestaltas inom ett narrativ om nationens historia – även om den då och då influeras ”utifrån”.

En ofta förekommande kritik av internationella komparationer är att de fixerar de olika undersökningsobjekten som klart åtskilda och sammanhängande över tid. Sjöland resonerar också explicit kring risken att hennes komparation kan skapa bilden av unika nationella fall, men menar att komparationen ändå är ett nödvändigt steg i utrönandet av om överföringar har skett eller om de undersökta tidskrifterna rentav är delar av en transnationell trend. I Sjölands resonemang är det alltså det nationella rummet som är historiens förgivettagna hemvist, medan processer på andra nivåer och skalor måste bevisas. Tydligare än så kan inte metodologisk nationalism illustreras.

Det historiedidaktiska fältet i Sverige verkar resistent mot de transnationella perspektiv som på senare tid har haft genomslag inom historieämnet, även om Johannes Heumans avhandling *The Quest for Recognition* (2014)

är ett exempel på att forskare inom detta fält har studerat historiekulturer i olika stater. Forskningsprojekt som undersöker hur föreställningar om platser och deras relationer till varandra uppstår i omsättningar av historia har tenderat att välja andra begreppsapparater än den som dominerar inom historiedidaktiken, se exempelvis Adam Hjorthéns *Border-Crossing Commemorations* (2015), Susan Lindholms *Remembering Chile* (2016) och Robin Ekelunds *Retrospektiva modernister* (2017). Undersökningar som likt Bill Schwarz i *Memories of Empire* (2011) vänder på perspektivet och inte ser nationen som en behållare för historiekultur(er), utan historiekultur som en process vari föreställningar om nationella gemenskaper och gränserna mellan dem blir till, återstår att göra här. De vore dessutom viktiga i en samtid som balanserar mellan uppgörelser med och återupprättelser av kopplingarna mellan ras, nation, makt och privilegium.

Att de konfliktfyllda konstruktionerna av bland annat ”svensk historia”, ”folket” och ”folkligt” inte lyfts fram (eller ens efterfrågas) i de recense-rade avhandlingarna kan ha att göra med att de förlitar sig på begreppen historiemedvetande, historiebruk och historiekultur. Dessa begrepp är delar av en konsensussteori, som antar att enhet och integration är ett samhälles naturliga tillstånd och att konflikter är tecken på att samhället eller kulturen befinner sig i kris. Sjöland förhåller sig till detta genom skrivningar om att det i ett samhälle kan finnas parallella historiekulturer.

I sina teorikapitel berör både Holmqvist och Sjöland att begreppen historiemedvetande, historiekultur och historiebruk har kritiserats för att vara vaga. De skriver att förtydliganden av begreppsapparaten är något som deras respektive undersökningar bidrar med – men tyvärr är mitt intryck att det inte görs tillräckligt. Till en början blir begreppet historiekultur det mest framskjutna i begreppstriaden. Jag får emellertid inte helt klart för mig om historiekultur är en artefakt som möjliggör temporala kopplingar, eller om begreppet avser hur sådana artefakter väljs ut och vad som görs med dem. Längre fram i avhandlingarna gör begreppet historiemedvetande ett återintåg, och då på en kollektiv nivå i meningen ”en epoks medvetande”. Var går gränserna mellan en historiekultur och ett aggregerat, icke förkroppsligat ”medvetande”? Varför behövs båda begreppen? Och hur förhåller sig historiemedvetande och historiekultur till andra begrepp som också förekommer i avhandlingarna, så som ”nationellt kollektivt minne”? Framhållandet av begreppet historiekultur uppfattar jag däremot som intressant, eftersom det verkar vara något som människor kan ägna sig åt och ta del av på sätt som går att beskriva empiriskt.

Ett alternativ till historiedidaktiken som jag tycker att Holmqvist och Sjöland behandlar allt för ytligt är fältet *public history*. Det är svårt att hålla med Holmqvist om att Lindqvist särskilt väl exemplifierar en ”public

historian” just för att han ”inte är en del av akademien, är känd som erfaren journalist, gärna väcker uppseende och provocerar akademiker och en kulturell elit samt vill nå en så bred och folklig publik som möjligt”. Raphael Samuel, Paula Hamilton och Michael Frisch är exempel på historiker som gjort *public history* till en del av sin forskargärning – och detta utan att vara onödigt uppseendeväckande och provocativa. Sjöland tar å sin sida över historikern Sylvia Paletscheks kategorisering som gör *popular* och *public history* till delvarianter av *public historiography*. Här står *public history* för staters och institutioners bruk av historia, snarare än för ett intellektuellt sammanhang som skapar kunskap fullt jämförbar med den som det historiedidaktiska forskningsfältet producerar.

Jag har hört historiker använda *publik historia* som översättning av *public history*, men eftersom jag vill komma bort från fixeringen vid förmedlingsaspekten föredrar jag att översätta med ”offentlig historia”. I inledningen till *Public History Reader* (2013) skriver Hilda Kean att innebörden av offentlig historia har diskuterats sedan början av 1970-talet då historiker på olika håll i världen började intressera sig (1) för omsättningar av historia i samhället, (2) för historikers förmedlingar av historia utanför forsknings- och utbildningsinstitutionerna samt (3) för att undersöka och skriva historia tillsammans med aktörer i samhället – oavsett om dessa är enskilda personer, förvaltningar, företag eller det civila samhällets organisationer.

Medan historiedidaktisk forskning ställer frågor om historieförmedling – här är Holmqvists och Sjölands avhandlingar paradigmatiska – tenderar fältet offentlig historia undersöka historieproduktion. I dessa undersökningar är det vanligt att offentlig historia tar hjälp av någon form av begreppet *public memory*, som jag vill översätta med ”socialt minne”. Socialt minne betecknar den ena delen av det som begreppet ”kollektivt minne” täcker, nämligen de infrastrukturer och institutioner vari olika versioner av historien sätts samman, cirkuleras och vidmakthålls över tid. (Den andra delen av begreppet kollektivt minne är de kollektiva föreställningsmönster som fluktuerar över tid och som kan betecknas med begreppet ”kulturellt minne”.)

Svängningen bort från förmedling och mot produktion skapar åtminstone två möjligheter. Den första är att makt- och konfliktanalyserna blir enklare att utföra. Alla människor kan ses som producenter av historia i bemärkelsen att de ständigt arbetar fram och arbetar om egna berättelser samt skapar kopplingar mellan dessa och andras berättelser eller de berättelsemönster som vid en viss tid är kulturellt dominerande. Samtidigt äger människor olika kontroll över de produktionsmedel som behövs för att placera en viss version av historien på en inflytelserik plats i offentliga samtal. Arbetet som sker i historieproduktionen gäller alltså till stor del att orkestrera de olika versionerna av historien som cirkulerar. Den version som bäst lyckas

inkorporera – och då samtidigt underordnar, tolkar betydelsen av och organiserar – andra versioner blir dominerande vid en viss tid.

Härifrån går det att diskutera effekterna av genomslaget för konsensusperspektivet i Holmqvists och Sjölands avhandlingar. Holmqvist diskuterar de kulturella innebörder som knöts till Englund och Lindqvist i det mediala mottagandet och skapar på så vis kunskap om Englund och Lindqvist som populärhistoriska figurer. Med begrepp från fältet offentlig historia skulle det dessutom gå att undersöka och beskriva något som kan kallas den sociala produktionen av populärhistoriker. Holmqvists analys av Englund ger mig också tanken att Englunds framgång som populärhistoriker inte bara beror på hans förmåga att skapa narrativa synteser, utan också på att han kombinerar ett (radikalt) dialektiskt resonemang med ett (liberalt) intresse för individuella aktörer samt en (progressiv) kritik av överhetens utnyttjande av människor med ett (romantiskt eller rentav konservativt) vurmande för det som gått förlorat i historien. Detta eklektiska förhållnings-sätt för samman olika versioner av historien och talar åt många håll, på ett sätt som kan garantera en central position inom fältet av representationer av historia. Som jag har visat markerar Sjöland emot konsensustanken i historiekultursteorin, men den får ändå genomslag i hennes analyser. Exempelvis beskriver hon historieförmedling med hjälp av en modell som gör kommunikationsprocesser friktionsfria och verkar anta att alla har lika tillgång till de kommunikativa kanalerna.

Den andra möjligheten som öppnar sig när produktion istället för förmedling blir analysens fokus är undersökningar av på vilka platser i den sociala produktionen av historia som historiker befinner sig – och hur vi kan agera i de positionerna. En sådan kunskap skulle vara nyttig för historiker som kallas in för att vägleda, eller själva initierar, historiska dialoger – såsom skett i offentliga utredningar, men som även ingår i uppgifterna för Institutet för studier i Malmös historia som jag just nu är en del av. Kunskapen skulle också vara användbar för historiker som vill skriva och undersöka historia tillsammans med historiens aktörer och/eller brukare.

Ut ur mitt förnyade samtal med den historiedidaktiska forskningen kommer ny kunskap om vad populärhistoria är och hur historia har diskuterats och använts under lång tid, framför allt i Sverige. Undvikandet av att skapa kunskap om hur historiker kan delta i historiekulturella processer – till gagn för både historisk forskning och aktörernas olika intressen av att göra historia – är det som tidigare gjort att jag avslutat mina samtal med den historiedidaktiska forskningen och istället sökt mig mot exempelvis muntlig historia och offentlig historia. Här undrar jag, avslutningsvis, om begreppet historiekultur, som framhålls i Holmqvists och Sjölands avhandlingar, skulle kunna förnya fler historievetenskapliga forskningsfält.